

УДК 94 (4) «1906/1917»

О. О. Коник

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ У ДІЯЛЬНОСТІ ПРОФЕСОРІВ-
ДЕПУТАТІВ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ ВІД УКРАЇНСЬКИХ
ГУБЕРНІЙ 1906–1917 РР.**

Висвітлено професійну і ситуаційну біографію професорів, обраних депутатами Державної думи Російської імперії у період 1906–1917 років та місце і роль європейського культурно-наукового простору в їх житті і кар'єрі.

Ключові слова: біографія, Державна Дума Російської імперії, українські губернії, депутати.

Отражена профессиональная и ситуационная биография профессоров, избранных депутатами Государственной думы Российской империи в период 1906–1917 годов, место и роль европейского культурно-научного пространства в их жизни и карьере.

Ключевые слова: биография, Государственная Дума Российской империи, украинские губернии, депутаты.

The article deals with social and political activities of deputates from the ukrainian regions of the Russian Empire in the European context during 1905–1914 years

Key words: social and political activities, deputates from the ukrainian regions, European context, Russian Empire.

На наших гуманітарних обр'ях існує хвороба гігантоманії – значив якось один дослідник етнічних процесів: якщо досліджується якась проблема, то «обов'язково «в межах усіх етнічних українських земель», «на всьому просторі Російської імперії, Австрії та Австро-Угорщини» [5, с.198]. Поділяючи такі сумніви в ефективності вивчення «усього й негайно», в цьому повідомленні поставимо далеку від амбітних планів мету: прослідкувати роль європейських зв'язків у становленні російської (за нинішніми поняттями – української також, незалежно від анкетних записів) професури і можливого впливу наявності чи відсутності європейського життєвого досвіду на громадянську і політичну позицію їх у подальшому. При цьому будемо намагатися уникати надмірної політизації історіописання як інструменту конструювання національної свідомості й історичної пам'яті

[10, с. 22], а тим більше використовувати це писання для якихось інших, окрім наукових, цілей.

З основних видів життєписів, нині популярних у фахівців, у даному повідомленні залишимо осторонь особисту біографію, бібліографічну та інтелектуальну, – обмежимося ситуаційною біографією (події, умови соціально-політичного та культурного-громадського життя епохи, в яких брав участь вчений), та, частково, професійну біографію (позиції в академічній системі та напрями професійної діяльності [8, с.2]. Тим більше, що подібна тематика вписується до сучасного дослідницького контексту. Адже тепер на українському історіографічному просторі з'явилися нові пропозиції щодо повноти пізнання людського середовища, в тому числі використання з цією метою методологічного концепту «інтелектуального співтовариства» [2, с. 169–193]. Цей підхід видається продуктивним і для вивчення нової, якщо говорити про суспільство пізньоімперської Росії початку ХХ ст., соціо професійної групи, що її формували депутати Державної думи, а зокрема і «професорської складової» цієї групи.

Особливості професійної підготовки науковця передбачали у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. закордонні стажування; подальша дослідницька практика вимагала постійних контактів з колегами. Тобто те, що відома представниця дніпропетровської історіографічної школи професор Ірина Колесник трактує як «динамічну і гнучку мережеву структуру комунікаційних та інформаційних практик інтелектуалів» [2, с. 172–173]. І, зрештою, не будемо забувати заповітів класиків жанру, маючи на увазі своєрідну методологічну константу Миколи Костомарова: «У важливих історичних подіях іноді потрібно розрізняти дві сторони: об'єктивну й суб'єктивну. Перша становить дійсність, той вид, в якому подія відбувалася у свій час; друга – той вид, в якому подія відбилася у пам'яті потомства. І те й інше має значення історичної істини: нерідко останнє важливіше першого. Також і історичні особи в нащадків приймають образ зовсім іншого життя, яке мали в сучасників» [4, с. 429]. Але не будемо також ангажуватися у вічну дискусію стосовно розуміння понять «історичної істини» чи «історичного факту».

В якості джерела для короткого повідомлення у визначених межах якнайкраще підходить фундаментальна енциклопедія «Государственная дума Российской империи», минулого року видана у Москві [1].

На підставі здійсненого аналізу можемо впевнено стверджувати, що в деяких випадках указана країна, де майбутні професори проходили наукове стажування, працювали в архівах чи клініках провідних фахівців, в деяких – просто міста, в основному столиці європейських країн, а іноді – просто «відряджений за кордон», у випадку з агрономами. Який саме «закордон» наразі невідомо. Агроном Богданов, судячи з його професійних занять і публікацій, спеціалізувався на ґрунтознавстві і картоплі [1, с. 61], Локоть – на селекції і лісівництві [1, с. 330], тобто могли стажуватися практично влюбій європейській країні. Хорват, котрий стажувався і працював довго за кордоном «під керівництвом кращих професорів», багато друкувався в німецькомовних журналах, отож з урахуванням авторитету німецької медицини в той період, його відрядження могли бути в Берлін, Відень чи Страсбург [1, с. 661]. Без Німеччини не обійшлися й інші його колеги по цеху, Левашев і Рейн. Відсутні згадки в текстах статей про Вязигіна, Гредескула і Яснопольського можуть означати і те, що вони за кордоном не стажувалися, і те, що про це просто немає даних, і питання вимагає подальшого дослідження.

Найбільш заангажованими в європейській контекст з названих професорів, поза сумнівами, можна вважати професорів Ковалевського, Лучицького і Рейна.

Максим Ковалевський – за словами О. Лотоцького, який близько знав депутації від українських губерній в Думі першого скликання, — «із старого українського роду на Слобожанщині, з тягою до України, але «..зінтернаціоналізований європеєць», – є найбільш яскравим прикладом професора європейського масштабу, від зовнішності до стилю життя і діяльності. Автор енциклопедичної статті про нього, Ніна Хайлова (Московський держуніверситет), багато уваги приділила саме європейському контексту в формуванні особистості і перебігу наукової кар'єри М. М. Ковалевського. Дозволимо собі розлоге запозичення з її тексту: «Ковалевський Максим Максимович (27.8.1851, Харків – 23.3.1916, Петроград), депутат 1-ї ДД від Харківської губернії. Росіянин, православного віросповідання, потомственный дворянин. У 1868 р. поступив на юридичний факультет Харківського університету, входив до гуртка Сонцевої, що займався культурно-просвітницькою роботою, пропагандою ідей мирного поступового прогресу. Після закінчення університету (1872) залишений при ньому для підготовки до магістерського екзамену. Продовжив освіту в Берліні, Парижі. Лондоні,

Відні та ін. (до 1876); за кордоном познайомився з К. Марксом, Г. Спенсером, Г.-С. Меном, Дж. Льюїсом та ін.

У 1877 захистив магістерську дисертацію «Історія поліцейської адміністрації в англійських графствах, з найдавніших часів до смерті Едуарда I», доцент. Після захисту докторської дисертації «Суспільний лад Англії в кінці Середніх віків» (1880) – ординарний професор кафедри державного права Європейських країн юридичного факультету Московського університету. Метою своєї наукової і викладацької діяльності вважав доведення ліберального характеру західноєвропейських порядків порівняно з російським самодержавством, «підготовку росіян до конституції» ... Класову боротьбу розглядав як ознаку незрілості або, навпаки, «виродження» того чи іншого ладу. За своїми політичними поглядами – прихильник конституційної або «народної» монархії, якій відводив роль верховного посередника між класами і захисника інтересів народних мас шляхом рішучого втручання держави в економічну і соціальну сферу. ... Розробив програму реформ для Росії, в основі якої лежав пріоритет загальнолюдських цінностей і свобода особи. За наказом міністра народної освіти Делянова в 1887 звільнений з Московського університету, виїхав за кордон, працював в архівах Франції, Італії, Іспанії та ін. У кінці 1880-х – на початку 1900-х читав лекції у Стокгольмі, Оксфорді, Брюсселі, Сан-Франциско, Чикаго та ін., за запрошеннями університетів та приватних фондів; викладав у «College libre des sociales» у Парижі (1901–1905), в Російській вищій школі суспільних наук, організованій ним в Парижі спільно з професорами Гамбаровим, де-Роберті та ін.

Праці Ковалевського отримали всесвітню відомість, сам він обраний членом-кореспондентом Французької Академії по відділенню моральних і політичних наук; почесний член Академії законодавства в Тулузі, дійсний член Товариства історії Французької революції, почесний член італійського Товариства історії вітчизни, голова Міжнародного інституту соціології у Парижі. Співробітничав у «*Revue internationale de sociologie*» (надавав матеріальну підтримку цьому виданню), в «*Nouvelle Revue Historique de droit*» (Париж), «*Archaeological Review*» (Лондон) та ін. Учасник з'їзду Британської асоціації істориків у Оксфорді, з'їзду орієнталістів у Лондоні, 1-го міжнародного конгресу порівняльної історії права, з'їзду Міжнародного інституту соціології в Парижі та ін. ... Очоловав депутацію ДД на 14-й Міжпарламентській конференції в Лондоні (10–12.7.1906), голова російської парламентської групи в Міжнародному

третьейському суді....). Голова Петербурзького відділення міжнародного товариства «Мир», комітету Товариства англійського прапора, член товариства ім. Т. Г. Шевченка, літературного гуртка ім. А. І. Герцена, Петроградського товариства народних університетів, Товариства слов'янського єднання, Товариства зближення Росії з Америкою, Товариства англо-російського зближення та ін. ... Один з ініціаторів відродження масонських лож у Росії 1907–08 («Полярна зоря» в Санкт-Петербурзі і «Відродження» в Москві). Член дирекції петербурзького клубу «Образование» (з вересня 1909). Один з найдіяльніших членів редакції журналу «Вестник Европы» (з 1909) [1, с.256–257].

Як бачимо, «європейського контексту» в життєписі Максима Ковалевського стало б не на одного професора, і, попри величезну кількість літератури про нього, тільки приведені Н. Хайловою перелік столиць, міжнародних і російських інституцій і організацій, з якими співробітничав професор, не кажучи вже про дражливі теми його масонства, особистого життя (романтичних і драматичних водночас) взаємин з ще однією європейською зіркою від російської науки, Софією Ковалевською, – означає наявність неораного поля для багатьох молодих дослідників.

Щось подібне можна сказати і про біографію Івана Лучицького. Основні відомості про наукову кар'єру його подає в ґрунтовній енциклопедичній статті авторка з Запоріжжя Світлана Чмир: «Лучицький Іван Васильович (2.6.1845, Кам'янець-Подільський Подільської губернії – 22.8.1918, Київ), депутат 3-ї Державної думи від Києва. Українець («малоросс»), православного віросповідання, потомствений дворянин, з сім'ї викладача. Навчався в духовній семінарії в Кам'янці-Подільському, потім у Київській гімназії Закінчив історико-філологічний факультет Київського університету (1866), залишений при університеті для підготовки до професури. Витримав магістерський іспит (1868). Викладав російську мову і географію в Києво-Подільській прогімназії. Захистив у Казанському університеті магістерську дисертацію «Феодальна аристократія і кальвіністи на півдні Франції» і відбув у наукове відрядження до Франції (осінь 1871), працював у Національному архіві, рукописному відділі Національної бібліотеки, а також у архівах Німеччини, Італії, Іспанії. Підготував для журналу «Знание» серію статей «Історія скептичної думки в Західній Європі». Обраний приват-доцентом кафедри всевітньої історії Київського університету; повернувся на батьківщину

для читання лекцій і завершення роботи над докторською дисертацією, яку захистив у Петербурзькому університеті (1877). Професор Київського університету (з 1877), київських Вищих жіночих курсів (1879–89). На початку 1900-х рр. читав лекції в Російській вищій школі суспільних наук у Парижі... [1, с.335–336].

Життя Лужицького, на перший погляд, більш впорядковане, ніж у Ковалевського, якого до закордонних блукань («скитаний», за його ж висловом у назві однієї з автобіографічних робіт) спонукав російський уряд. Лужицький, свого часу, практично щороку виїжджав для роботи в архівах Франції влітку; але не менш активно він вивчав і архіви зимою де-небудь у Полтаві, Кременчуці чи Золотоноші, під якою мав власний хутірець. Про європейський контекст саме українських досліджень (а Лучицький і в Думі полюбляв проводити паралелі з європейською історією (детальніше про це див.: [3]), не так давно писали Світлана Лучицька та Лідія Таран [7, с. 153–161].

Нарешті, про третього обраного нами як яскравого представника і провідника європейських впливів на російський ґрунт, Георгія Рейна, читаємо таке (російські автори Анатолій Ніколаєв та Р. Ромов): «Рейн Георгій Ермолайович (20.4.1854, С.-Петербург – 4.12.1942, Софія), депутат 2-ї і 4-ї Державної думи від Волинської губернії. Росіянин, православного віросповідання, потомственный дворянин, син унтер-офіцера, тайний радник (1917). Закінчив Ларінську (4-у) гімназію у С.-Петербурзі (1869), Петербурзьку Медико-хірургічну академію з золотою медаллю, премією і похвальним листом (1874); залишений в академії на 3 роки як інститутський лікар, спеціалізувався у клініці професора Красовського. У 1875–1876 – ординатор Клінічного воєнного шпиталю. Після захисту в 1876 р. докторської дисертації як старший ординатор-хірург брав участь у російсько-турецькій війні 1877–78; служив у прифронтових шпиталях, на фронті переніс важку форму висипного тифу. По закінченні війни повернувся до Академії; обраний приват-доцентом (1880). Направлений за кордон у дворічне відрядження. Працював у лабораторіях і акушерсько-гінекологічних клініках Німеччини, Франції, Італії, Великобританії (1880–82). З 1883 екстраординарний, з 1887 ординарний професор кафедри акушерства і жіночих хвороб медичного факультету Київського університету; під його керівництвом збудована нова університетська клініка. Член Товариства київських лікарів (з 1883). Заснував Київське акушерсько-гінекологічне товариство (1887; у 1889–1900 голова). З 1900 р. професор кафедри теоретичного акушерства і жіночих хво-

роб Воєнно-медичної академії у С.-Петербурзі. Академік (1901), заслужений ординарний професор академії (з 1905). Завідував побудованою під його керівництвом новою акушерсько-гінекологічною клінікою (відкрита 16.11.1908). ... Член багатьох російських і міжнародних наукових товариств. Неодноразово обирався почесним президентом міжнародних з'їздів лікарів (520–521).

Рейн був лейб-хірургом імператорського двору і мав широкі плани реформування медичної справи в Росії взагалі. Його життя також повне драматичних сюжетів і крутих поворотів, і також ще чекає свого дослідника, але він був послідовним у своїх переконаннях і залишився таким до своєї кончини вже в еміграції, у Софії.

Зразком реалізації іншої життєвої стратегії, або, до певної міри, ідейних метаморфоз, за формулюванням професора Сергія Світленка, є життєвий шлях вихідця з чернігівських козаків Тимофій Локтя (стаття про нього без підпису): Локоть Тимофій Васильович (19.1.1869- 25.7.1942), депутат 1-ї Державної думи від Чернігівської губ. Українець («малорос»), православного віросповідання, з козаків. Учився в Київському університеті, Московському сільськогосподарському інституті й за кордоном. Магістр сільського господарства. Професор Ново-Олександрійського сільськогосподарського інституту по кафедрі сільського господарства й лісівництва, а також по кафедрі землеробства. Доктор агрономії, селекціонер. Гласний Чернігівських губернських і Чернігівських повітових земських зборів. Публіцист. Член «Союзу визволення», потім співчував меншовикам. Виступав за муніципалізацію землі.

15.4.1906 обраний до 1-ої Державної думи від загального складу виборщиків Чернігівських губернських виборчих зборів. Входив у Трудову групу, член її Тимчасового комітету й редколегії газети «Селянський депутат». Член комісій: по складанню адреси, по дослідженню незаконних дій посадових осіб, фінансової, бюджетної (секретар), розпорядницької. Підписав заяву про утворення Комісії з розслідування злочинів посадових осіб. Виступав з питань: про зворотню адресу, скасування страти, цивільну рівність, аграрному, продовольчій допомозі. Підписав Виборзьку відозву.

Згодом виступав із проповіддю націоналізму й антисемітизму. У 1911 призначений приват-доцентом Московського університету, через бойкот з боку студентів змушений був відмовитися від читання курсу лекцій. Після Лютневої революції 1917 брав участь у роботі Державної наради в Москві (12–15.8.1917 р.). Після жовтня 1917 р. емі-

гував, у 1920 р. оселився в Сербії. Член постійного бюро Російської парламентської групи в Югославії. Професор агрономічного факультету Белградського університету. Вийшовши у відставку, оселився в м. Земун. Похований у Белграді на Новому цвинтарі. Світоглядний кульбіт його особливо помітний при співставленні його публікацій пізніх, про націоналізм, євреїв і смутні часи в Росії (С. 300), і більш ранніх, періоду його думської роботи. Зараз Т. В. Локоть трактується у певних російських колах мало не як оплот російського націоналізму.

Межі даного повідомлення не дозволяють більш широкого викладу, а час для більш глибокого аналізу ще не настав. Але як невеликий підсумок можемо зазначити таке. Щоб добитися серйозного успіху на науковому поприщі і пізньоімперській Росії, абсолютно необхідним було вивчення закордонного досвіду у своїй сфері. Відповідно знання мов. Більшість професорів – думських депутатів, обраних від українських губерній і міст, мали такий досвід. Проте це єдине, що можна стверджувати впевнено. Решта висновків поки що негативна.

Не прослідковується за обраним нами джерелом прямий зв'язок між особистим матеріальним становищем кандидатів на професорство і їхніми закордонними відрядженнями. Ті, про кого немає даних про закордонні відрядження – Гредескул, Вязигін і Яснопольський – були дворянами, але вочевидь небагатими, як-от Ковалевський до певного часу, Хорват чи Рейн. Але в той же час Локоть не був навіть дворянином, з козаків, а закордонний досвід все ж вивчав. Можливо, це залежало від відомства, яке фінансувало такі відрядження.

Не прослідковується наразі також прямого зв'язку між європейським досвідом і політичною позицією професорів-депутатів. Широкий лібералізм харківського професора Ковалевського блокується не лише жорстким чорносотенним націоналізмом харківського професора Вязигіна, який не був за кордоном, але і подібним же чорносотенством одеського професора Левашева, який за кордоном стажувався і працював. Тобто «повітря» Європи, ще не робило людину лібералом, подібно як клобук монахом, за старою приповідкою.

Не проливає світла на цю проблему ні національність, ні географія обрання, ні, зрештою, подальша доля депутатів, досить показова, але яка хронологічно виходить за межі даного повідомлення.

Очевидним є те, що подальші дослідження цієї проблематики є необхідними і вони видаються продуктивними для вивчення і в

ключі історичної біографістики, і для дослідження соціокультурного і політичного простору України у складі Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст.

Бібліографічні посилання

1. Государственная дума Российской империи: 1906 – 1917: Энциклопедия. – М., 2008. С. – 13–15.

2. Колесник І. І. Інтелектуальне співтовариство як засіб легітимізації культурної історії України. XIX століття / Ірина Колесник // УІЖ. – 2008. – № 1. – С. 169–193.

3. Коник О. О. Професор Іван Лучицький на першій сесії III Державної Думи / Олександр Коник (II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку». Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р. Доповіді та повідомлення). – Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог, 2007. – Т. 3. – С. 272–277.

4. Костомаров Н. Исторические монографии и исследования. / Николай Костомаров // Иван Сусанин – СПб., 1872. – Т. 1 – С. 429–453.

5. Курочкін О. Марина Гримич. Інститут власності у звичаєво-правовій культурі українців XIX-початку XX ст. – К., 2004. – 588 с. (рецензія) / Олександр Курочкін // Український гуманітарний огляд. – Випуск 11. – К., 2005. – С. 197–204.

6. Лотоцький О. Сторінки минулого / Олександр Лотоцький – Ч. III. – Варшава, 1934.

7. Лучицкая С. И. Иван Васильевич Лучицкий – исследователь истории Украины / Светлана Лучицкая, Лидия Таран // Вопросы истории. – 2007. – № 3. – С. 153–161.

8. Михайленко Г. М. Олександр Лотоцький (1870–1939 рр.): інтелектуальна біографія історика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Г. М. Михайленко. – К., 2009. – 20 с.

9. Світленко С. І. Світ модерної України кінця XVIII – початку XX століття: зб. наук. праць / Сергій Світленко // Брати Жебуньови: метаморфози еволюції народницького світогляду. – Д., 2007. – С. 205–222.

10. Сосніна К. Геополітика, примирення та пам'ять / Катерина Сосніна, Наталія Закалужна // Критика. Рік XII, число 12 (134), грудень 2008. – С. 22 (22–24).

Надійшла до реколегії 15.07.09.